

K. Weisz Szidónia

Varietas Cartographica

Új időszakos kiállítás a Teleki Tékában

A marosvásárhelyi Teleki-Bolyai Könyvtár gyűjteménye változatos összetételének köszönhetően számos lehetőséget nyújt időszakos tárlatok szervezésére. A korábban ismertetett témák – mint például a gasztronómia, egyházi szertartás-könyvek, szecessziós könyvművészet, reformáció, első világháború, angol kultúra stb. – után a térképekre került sor, hogy elbűvöljék a könyvkincsek iránt érdeklődőket. A legutóbbi időszakos kiállítás 2019. október 18-án nyílt meg *Varietas Cartographica* címmel. Jelen ismertetés célja felkelteni az érdeklődést a tárlat iránt, néhány érdekességet kiemelve a kiállított dokumentumok közül.

A tárlat megálmodója Petelei Klára könyvtáros, az intézmény térképgyűjteményének alapos ismerője. A jelenlegi kiállítás a kurátornak nem az első eredménye a kartográfia terén, hiszen az ő nevéhez fűződik a *Descriptio Transylvaniae*¹ című, Erdély térképeit felsorakoztató kötet összeállítása is. A témában való alapos jártasság eredményezte a bemutatásra szánt terület szokatlan megközelítési módját. A kiállítás íve ugyanis nem az általában alkalmazott kronológiai rendszert követi, a fő válogatási szempont az volt, hogy a térképek színes világának minél több részletét a közönség elé tárja.

A kiállítótérbe betérő érdeklődő a Teleki-Bolyai Könyvtár anyagából válogatott példányokon keresztül ismerkedhet meg a kartográfia remekeivel. Méretbeli változatosságuk miatt egyes darabok fekvő, mások álló tárlókba kerültek. A falakra felhelyezett pannók háromnyelvű – magyar, román, angol – kísérszövegekkel biztosítják az információknak egy minél szélesebb körű közönséghez való eljutását. A szövegek mellett pedig változatos látványelemek, a térképek felnagyított részletei csodálhatók meg, a pannók Márton Krisztina, a könyvtár restaurátorának munkáját dicsérik.

Az információk közzétételéhez, valamint a bennük való elmélyülés lehetőségének megteremtéséhez a szervezők a modern technikát is igénybe vették, tévékészüléken és táblagépeken bemutatott kisfilmmel² – amely Lázok Klára és Barabási Ede munkája – is erősítve a látogatói élményt. A videó műzeumpedagógiai foglalkozásokhoz is kitűnő segédletet biztosít, ugyanakkor a világhálón is elérhető, így az is izelítő kaphat a kiállításból, aki csak virtuálisan kóborol végig a fantázia és realitás térképre vetített mezején.

Hol volt az Édenkert?

(Forrás: Huetius, Pierre Daniel: Tractatus de situ paradisi terrestris... Amsterdam, 1698.)

A kartográfia korai szakaszában komoly szerepet kapott a fantázia, hiszen sok esetben a hiányzó földrajzi információkat ezzel tudták pótolni; így kerültek az addig fehér foltként feltűnő területekre képzeletbeli lények. Érdekes példa egy ilyen kiegészítésre Sebastian Münster *Cosmographiae universalis* (Basilea, 1550) című kötete, ahol Afrika belsejében küklopszok, a papagájok földje, János pap országa, és más kuriózumok is felbukkannak. Pierre Daniel Huetius is hasonlóan elvont témát boncolgatott,³ amikor az Édenkertet próbálta felkutatni. A könyvéhez csatolt térképen a Tigris és az Eufrátesz egyesüléséből létrejövő folyam és a Perzsa-öböl zónájában lokalizálta a *Bibliában* leírt idillikus helyet.

A tárlat változatos kincsei közül a kurátor kedvence egy felfedezés térképe, amely Willem Barentsz harmadik utazását ismerteti. Az 1596-os, katasztrófa-ba torkollott expedíció útvonala Finnország északi partjaitól kezdődően, majd Oroszország arktiszi zónáján át észak-északnyugat felé, és a Novaja Zemlja északi csücskétől délre haladt. A rossz időjárás körülmények miatt partra szállt hajósok tíz hónapig éltek sanyarú körülmények között, többen is életüket veszítették, köztük maga Barentsz is. Az egyik túlélő, Gerrit de Veer jegyzetei alapján adták ki 1601-ben azt a térképet,⁴ amely a hazafelé tartó útvonalat is illusztrálta, szélrózsák, fókák, tengeri szörnyek és jegesmedvék kíséretében.

Willem Barentsz 1596-os expedíciója
 (Forrás: De Bry, Theodorus–De Bry, Johannes:
Icones sive expressae et artificiosae delineationes...
 Frankfurt, 1601.)

Europa Regina

(Förrás: Bünting, Heinrich: *Itinerarium Sacrae scripturae*. Magdeburg, 1581.)

A tárlat centrális eleme az úgynevezett *Europa Regina*, vagy *Európa királynő* térkép,⁵ amelynek részletei a tárlat plakátján, valamint kísérőanyagain is visszaköszönnek. Az öreg kontinenst Izabella császárné arcvonásait viselő női alakként mutatják be, ahol az Ibériai-félsziget a fej, a Német-római Birodalom adja a felsőtestet, Bohémia a szív, Közép- és Kelet-Európa országai a ruhát alkotják, Dánia és az olasz félsziget a karjait jelentik, Szicíliát pedig országalma formában a kezében tartja. Ismertek állat formájú térképek is: kiállításra került Famiani Strada *De bello belgico* (Róma, 1701) című kötete, amelynek a címlapján egy *Leo Belgicus* látható. Hollandia, Luxemburg, Belgium és Észak-Franciaország ülő oroszlán alakú ábrázolása vélhetően heraldikai eredetű.

Leo Belgicus
 (Fornás: Strada, Famiani: De bello belgico. Róma, 1701.)

A földrajzi ismereteknek a generációk között való továbbörökítése sok száz éves múltra tekint vissza. Tájékozódási képességekre, helyismereti adatokra az egyszerű nebulóktól kezdve az uralkodók gyermekeiig mindenkinek szüksége volt, így nevelő célzattal több segédeszközt is bevetettek a tudás/jártasság elősegítésére. A francia trónörökösnek Nicolas de Fer (1646–1720) készített egy képes földrajzi enciklopédiát, *L'Atlas curieux ou le monde représenté dans des cartes générales et particulières du ciel et de la terre* (Paris, 1705) címmel.

A tárlat egyik leglátványosabb eleme az a prágai gyártású, 1873 utánra datálható hegyi-vízrajzi földgömb, amely magyar névanyaggal, valamint különböző színek használatával ismerteti a településeket, határokat, domborzati formákat, valamint hajózási útvonalakat. A glóbuszhoz hasonlóan ugyancsak iskolai használatra készült Adam Christian Gaspari összeállítása,⁶ amely vaktérképekkel tesztelte a megszerzett információkat.

Vaktérkép iskolai használatra

(Forrás: Gaspari, Adam Christian: *Neuer methodischer Schul-Atlas*. Weimar, 1793.)

Johannes Honterus *Rudimentorum cosmographicorum* (Zürich, 1583) című könyvét a világ első zsebatlaszának tartják. A fametszetes térképekkel ellátott kötet kora sikerkönyvének számított, több nyelven 126 kiadást ért meg. A magyar kartográf-

fia történetének másik nagy erdélyi szereplője Bod Péter,⁷ akinek az első magyar névrással ellátott világrész-ábrázolásokat köszönhetjük.

Magyar nyelvű Európa-térkép

(Forrás: Bod Péter: *Az Isten vitézkedő Anyaszentegyháza*. Bázél, 1760.)

Nemcsak a kartográfának mint tudományának, hanem magának a vizsgált kiállításnak is érdekes szeletét jelentik a hidrográfiai térképek. Luigi Ferdinando Marsigli *Description du Danube* (À la Haye, 1744) című hatkötetes sorozatát a „Duna enciklopédiájának” is nevezik, hiszen a földrajztudós, diplomata, utazó, hadmérnök, kartográfus szerző a folyam tudományos felmérését végezte el. A szinte 3D-s jelleggel megelevenített domborzati formák között kanyargó Duna kapcsán nemcsak a vízrajzra helyezett hangsúlyt, hanem bemutatja az ismertett környék ókori leleteit és romjait, az altalaj kincseit, valamint az állat- és növényvilágot is.

Noha földrajzilag távol esnek egymástól, a kiállításon a Duna mellett kapott helyet az Amazonas térképe is. Az 1780-ban készített látványos nyomtatvány⁸ Franz Xavier Veigl és Petro Parcar jezsuita hittérítők nevéhez fűződik, akik rendtársaikhoz hasonlóan Dél-Amerika kiváló ismerői voltak. A szerzetesrend fel-

osztatása után pedig tudásuk ilyen irányú kamatoztatásával próbálták kiegészíteni jövedelmüket. A folyóvizek természetes velejárója volt az árvíz, valamint az elene való védekezés. Ugyanakkor folyószabályozásokra, valamint lecsapolásokra is szükség volt, így készülhetett el a Sebes-Körös 1815-ös árvízterképe⁹ is, amely ármentesítésre vonatkozó adatokat tartalmaz.

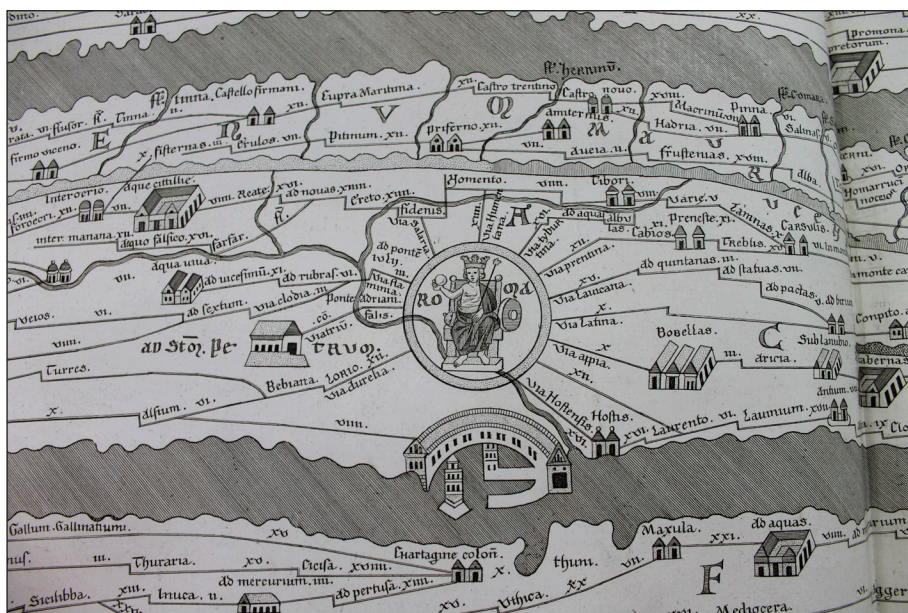
Nyilvánvalóan Erdély kartográfáját, földrajzát sem lehetett kihagyni a válogatásból. Kuriózumként Daniel Gottlieb Scheint 1832-es munkáját¹⁰ emelte ki a kurátor, amelynek különlegessége az, hogy ez tekinthető a régió első önálló térképének. Mi több, a bemutatott lap a szigetterképek kategóriájába tartozik, mivel csak az ábrázolni kívánt területet jeleníti meg, a környező részek nélkül. Említést érdemel az „Almási-kölik nevű földalatti nagy üreg”, vagyis az Almási barlang térképe¹¹ is, amely egyúttal a földrajzi képződmény első felmérése is.

A Teleki Téka alapítójához, gróf Teleki Sámuelhez kötődik a kiállítás egyik különlegessége: Bihar vármegye kézíratos térképe,¹² amely Teleki 1791. július 5-én történt bihari főispánná való beiktatására készült. A Gaszner Lőrinc Teofil (?–1812) geometra munkájáról másolt példányt az új előjárónak ajánlották. Gaszner Bihar-térképének nyomtatott változata is látható a kiállításon, Görög Demeter (1760–1833) *Magyar Átlás* című vármegyeterképes atlaszának kötetében.

Már az ókor emberének is fontos volt az utazás, illetve ennek sikeressége, különösképpen, ha hódító céllal indult útnak. Ezért sem meglepő, hogy az egyik legkorábbi útvonalterkép, a *Tabula Peutingeriana* a rómaiakhoz köthető. Noha a 13. századi másolatban fennmaradt dokumentum arányai meglehetősen torzok, a forrás kitűnően érzékelteti, hogy milyen útvonalak és szálláslehetőségek álltak a megfáradt rómaiak rendelkezésére. A tárlóban egy 18. századi változat¹³ látható. Útvonalterképek a későbbiekben is készültek, a Peutinger-térképnél nagyobb valóságtartalommal, ilyen például Hadrianus Relandus *Intervalla locorum Palaestinae* című térképe. Az említett orientalista-kartográfus neve szorosán kapcsolódik Palaestina történeti földrajzának kutatásához.

A posta, a menetrend szerinti járatok megjelenésével szükségessé vált egy olyan segédeszköz, amely e tevékenység gördülékeny lebonyolítását elősegítette. Egy 1820-as litográfia¹⁴ az osztrák postai díjszabást, valamint a postakocsik útvonalait és a megállókat mutatja be, röviden érintve magyarországi településeket is. Hasonlóan tájékozási/tájékoztató szereppel bírtak a városok utcaterképei is. Esetünkben kiemelhetünk egy Párizst ismertető darabot,¹⁵ amely jól szemlélteti a város fejlettségi állapotát, a használatban levő helyneveket és a Szajna akkori szigeteit.

Utazók, hittérítők, pókok, Európa királynő, fantasztikus állatok, valamint képzeletbeli és valós tájak várják az érdeklődőket 2020 májusáig. A kiállítás ingyenesen, az intézmény nyitvatartási idejében tekinthető meg, csoportok számára idegenvezetés biztosított.

Róma a Tabula Peutingerianán
(Forrás: Scheyb, Christoph: *Peutingeriana Tabula itineraria*. Bécs, 1753.)

Jegyzetek

1. Petelei Klára: *Descriptio Transylvaniae*. Sepsiszentgyörgy, Székely Nemzeti Múzeum : ATRprinter, 2003. 191 p.
2. <https://www.youtube.com/watch?v=wOUtSLU5jDo>. (2020.01.10.)
3. Pierre Daniel Huetius: *Tractatus de situ paradisi terrestri...* Amstelodami, 1698.
4. Theodorus de Bry–Johannes de Bry: *Icones sive expressae et artificiosae delineationes...* Francofurti, 1601. Tabulae terrae Nouvae Zemblaë.
5. Heinrich Bünting: *Itinerarium Sacrae scripturae*. Magdeburg, 1581.
6. Adam Christian Gaspari: *Neuer methodischer Schul-Atlas*. Zweyter Cursus. Weimar, 1793.
7. Bod Péter: *Az Isten vitézkedő Anyaszentgybáza... historiája...* Basilea, 1760.
8. Petro Parcar: *Maragoniü sive Amazonum Fluminis Terrarum...* S.l., 1780
9. Tessedik Sámuel–Losonczy József: *Mappa exhibens Inundationes... Chrysi Velocis*. s.l., 1815.
10. Daniel Gottlieb Scheint: *Das Land und Volk der Szeckler in Siebenbürgen...*, Pesth, 1833. Orographisch Hydrographische Generalkarte des Szekler Landes 1832.
11. *Alhyrajza az Almási-kölik nevü földalatti nagy üregnek...* (Kihajtható melléklet) In: Kedei Fekete István: *Az új becses kovacs és nemes kö-bányával ritkított Almási nagy barlang*. Kolozsvárt, 1836.
12. Gaszner Lőrinc Teofil–Tóth József: *Comitatus Bihor in suos quinque Processus divisus*. s.l., 1791.
13. Scheyb, Christoph: *Peutingeriana Tabula itineraria*. Vindobonae, 1753.
14. Philipp von Phillisdorf: *Übersichtskarte der Brief-taxe Wien...*, Wien [1820 körül].
15. *Plan routier de la ville de Paris et de ses faubourgs...* Paris, 1824.